

Topmadammen

Topmadammen

Tien bijzondere vrouwen die
Antwerpen op de kaart hebben gezet

Carolien Krijnen

P E L C K M A N S

‘Meisjes zijn ‘t allermooist op aard
Niets dat hun schoonheid evenaart’

Raymond van het Groenewoud

011

Voorwoord

015

Inleiding

019

1. Een handschoen van leeuwenhaar
Agatha Gijzen (1904–1995)

059

2. ‘Ghy sult y liefhebben alsoo gy pleecht’
Maria Pypelinckx (1538–1608)

093

3. ‘De gedachten zijn vrij’
Regine Beer (1920–2014)

129

4. ‘Soms neem ik hem gewoon mee op de trein in een plastic zak.’
Nicole van Goethem (1941–2000)

169

5. ‘Vrouweninvloed is zoo oud als de wereld...’
Marie-Elisabeth Belpaire (1853–1948)

211

6. ‘Als ge het kunt dromen, dan kunde het doen ook.’
Paula Marckx (1925–2020)

257

7. 'Als je op de bühne staat voor een publiek,
dat is volgens mij het mooiste dat er is.'

Christiane Leenaerts – Ann Christy (1945–1984)

313

8. 'Extravagantie is altijd klassiek.'

Ann Salens (1940–1994)

355

9. 'Mijn lief'

Anna Goos (1627–1691)

395

10. La reine de la force

Maria Zachritz – Miss Athléta (1865–1927)

427

Bonus Topmadam: 'Stomach in. Chest out.
Shoulders back. Head up.' uit *Bathing Beauty*

Anna Maria Van Huffelen – Ann Codee (1890–1961)

441

Over de auteur

443

Dankwoord

449

Bronnen- en literatuurlijst

Voorwoord

Beste lezer,

Wij, Antwerpenaren zijn... aanwezig. Je hebt ons altijd gezien en gehoord, en dat vinden we prima. We lopen rechtop, praten rechtdoor en hebben lak aan wie ons probeert te temmen. Zeggen ze 'arrogant'? Wij zeggen 'zelfverzekerd'. Zeggen ze 'brutaal'? Wij zeggen 'vrij'. Zo zijn we vandaag en zo waren we vijf eeuwen geleden al.

Toen Antwerpen in de gouden zestiende eeuw hét kloppend hart van Europa was, wisten vrouwen hier al van aanpakken. Ze waren geen figuranten in de marge van de geschiedenis maar hoofdrolspeelsters. Ze werden lid van gilden en ambachten, lieten hun eigen testament opstellen, hielden de winkel draaiende en spraken vaak meerdere talen (naast de waarheid natuurlijk). Ze waren kooplieden en geldschietters voor ondernemingen. Sommigen zaten in de scheepsverzekeringen, anderen hadden een drukkerij. Ondertussen bestierden de zusters het Sint-Elisabethgasthuis, een van de oudste ziekenhuizen van de Lage Landen. In het Europa van de zestiende eeuw was deze mate van gelijkheid en vrijheid voor vrouwen écht uitzonderlijk.

Neem nu Anna Bijns. Scherpe pen, nog scherpere tong. Ze schreef, ze dichtte, ze beet van zich af. Of de vrouwen uit de Sint-Andrieswijk, die in 1522 de Sint-Michielsabdij bestormden om hun lutherse pastoor uit de klauwen van de inquisitie te redden. Dat is geen voetnoot in de geschiedenis. Dat is Antwerpen. Want stadslucht maakt vrij, zeker in de schaduw van Onze-Lieve-Vrouw.

In de hoofdstukken die volgen, leert u vrouwen kennen die onze stad mee vormgaven. Vrouwen die niet wachtten tot ze mochten spreken, maar gewoon hun mond opendeden. Laat u door hen op sleeptouw nemen. Laat hun lef u inspireren.

‘Hoe voelt dat nu om als vrouw burgemeester te zijn?’ vroeg ongeveer elke journalist me na mijn eedaflegging. Ik antwoordde dat ik echt niet heel de tijd loop te mijmeren over mijn vrouw-zijn, maar dat ik bezig ben met hoe ik de beste burgemeester kan zijn voor onze stad. Al vijfhonderd jaar lopen er hier namelijk vrouwen rond die niet wachten op toestemming. Ze ondernemen, bestormen en beslissen.

In Antwerpen is een vrouw met macht geen uitzondering. Het is traditie.

Ik wens u veel leesplezier (en wie weet een beetje ontzag).

Els van Doesburg

(burgemeester van Antwerpen)

“

Carolien, bedankt. Het is een prachtig hoofdstuk geworden. Regine zou apetrots geweest zijn. Alles komt mij heel herkenbaar over, het is fijn om al die fragmentarische verhalen die ik me herinner zo mooi in een geheel gegoten te lezen.

Vriendelijke groet en veel succes met het boek,

Stefan Blommaert

(zoon van Regine Beer)

“

Als grote geschiedenisliehebber stel ik het spijtig genoeg te vaak vast: onze vrouwengeschiedenis is niet goed genoeg geschreven. Het waren eeuwenlang mannen die zowel de macht als de pen in handen hadden en bijgevolg te lang het licht op zichzelf lieten schijnen. Gelukkig zijn jonge historici die ongelijkheid aan het herstellen, door dieper te graven in de archieven dan lange tijd gedaan werd.

Toen ik begon aan het project ‘Meer vrouw op Straat’ voor Canvas wilde ik enerzijds dat verschil in erkenning aantonen en anderzijds een beweging in gang zetten om daar wat aan te veranderen. We slaagden er in 164 nieuwe plekken (straten, pleinen, zalen, ...) naar interessante vrouwen uit het verleden te noemen, een prachtig resultaat. Maar wat me nog het gelukkigst maakt, dat is om op te merken dat, ook al is het programma al lang afgelopen, de initiatieven om onze vergeten vrouwen te eren, blijven genomen worden.

Dit boek is een van die initiatieven. De Antwerpse vrouwen die hierin besproken worden, zijn allemaal razend interessante en inspirerende figuren. Het doet me een enorm plezier dat Carolien de moeite doet om hen in herinnering te houden.

Sofie Lemaire

(radio- en televisiepresentatrice)

Inleiding

Geleid door de namen van straten en pleinen kun je in Antwerpen door de geschiedenis wandelen. Langs de Paardenmarkt naar de Hanzestedenplaats, via de Wilde Zee naar de Groenkerkhofstraat, ... Eén derde van al die straten is vernoemd naar personen. En daarvan was in 2017 amper zeven procent een vrouw.

Daar komt stilaan verandering in, mede dankzij het televisieprogramma *Meer vrouw op straat* van Sofie Lemaire uit 2020. Daarin ging de presentatrice in acht Vlaamse steden op zoek naar opmerkelijke vrouwen, waarnaar (nog) geen straat of plein vernoemd was. Zelf was ik te zien in de slotaflevering, waarin ik een lans brak voor Agatha Gijzen, meteen ook het onderwerp van het eerste hoofdstuk in dit boek. Als fulltime lifestyle- en stadsgids in Antwerpen raakte ik geïntrigeerd en ben verder gaan graven in het verleden, op zoek naar vrouwen die de stad Antwerpen een beetje meer kleur, glans en vorm hebben gegeven. Daarna kwamen mijn uitgever en ik al snel op een perfecte titel: *Topmadammen!* Want dat waren ze.

Voor dit boek koos ik tien – eigenlijk elf – topmadammen uit de afgelopen eeuwen en decennia, en uit verschillende domeinen: wetenschap, kunst, maatschappij, mode, amusement, ... In mijn ogen zijn het allemaal vrouwen die het verdienen om in het voetlicht te treden. Om herinnerd te worden.

Ik kaderde elke topmadam in haar tijd, met aandacht voor maatschappelijke evoluties en historische gebeurtenissen die haar leven hebben beïnvloed, of die zij zelf beïnvloed heeft. In het boek worden meerdere zijpaden bewandeld om de lezer mee te nemen in de bredere geschiedenis. Van het Antwerpse uitgaansleven in de jaren 1960 tot Nederlandstalig onderwijs voor meisjes. Van de Tachtigjarige Oorlog en de Fluxus-beweging, tot vrouwenrechten en gelijke rechten voor kinderen. Van de opkomst van de boetiek tot het ontstaan van de Academy Awards om er maar een paar op te noemen, zodat dit niet alleen een boek 'over en voor vrouwen' zou worden.

De levensverhalen van de topmadammen werden gebaseerd op feiten, gedistilleerd uit boeken, artikels, documentaires, archieven en gesprekken. Het was niet mijn betrachting volledige en chronologische biografieën te schrijven. Waar nodig heb ik af en toe een bruggetje geslagen en een vermoeden ingevuld, zonder echter verhalen te hebben verzonnen.

Lieve lezer, ik geef jullie Agatha, Maria, Regine, Nicole, Marie-Elisabeth, Paula, de vier Annen - Christy, Salens, Goos en Codee - en Maria Zachritz aka Miss Athléta.

Een handschoen
van
leeuwenhaar

Agatha Gijzen

(1904 – 1995)

De eerste vrouw in dit boek is niet lukraak gekozen. Als groot dierenliefhebber en gids in ZOO Antwerpen wilde ik absoluut een hoofdstuk wijden aan zoöloge Agatha Gijzen.

Meestal probeer ik voor, of na een rondleiding met een groep leerlingen of volwassenen, nog even in mijn eentje door de zoo te wandelen. Dan breng ik een bezoek aan mijn favoriete dieren: de leeuwen, de gorilla's, en de olifanten die ik allemaal bij naam ken. Maar wanneer ik de okapi's passeer, zie ik daar in gedachten Agatha staan. In een hooggesloten lichte blouse onder een deftig tweed pak, bestaande uit een vest en een middellange rok tot over de knie. Ze draagt degelijke schoenen maar laat soms, als een rebellerend jong meisje, haar benen bloot.

Gefascineerd door biologie

Agatha werd geboren op 9 oktober 1904 in Rotterdam. Ze was de jongste dochter van Gerrit Gijzen, een commissiesecretaris, en Aaffiene Catherina Lammerse, een huisvrouw. Agatha had een oudere zus, Maria Constantine. Over Agatha's kinder- en jeugdjaren is jammer genoeg weinig geweten, behalve dat ze biologie studeerde met afstudeerrichting zoölogie aan de toenmalige Rijksuniversiteit van Leiden. Ze behaalde haar doctoraalexamen in 1928.

In die tijd waren stafposities op universiteiten en in wetenschappelijke instellingen strikt beperkt in aantal en moeilijk te verkrijgen, zodat de meeste biologen gingen lesgeven op middelbare scholen.

Ook Agatha startte als leerkracht biologie op een school in Rotterdam. Maar in 1930, op haar zesentwintigste, ging ze aan de slag als assistente aan het Departement Zoölogie van de Universiteit van Leiden.

Daar kreeg ze enkele jaren later een bijzondere opdracht die grote gevolgen zou hebben, en niet alleen voor haar.

Agatha Gijzen kreeg in 1935 namelijk de zware taak om orde te scheppen in de archieven van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie in Leiden (nu onderdeel van Naturalis Biodiversity Center). Dit museum, het nationale instituut voor systematische zoölogie in Nederland, had een zeer uitgebreid archief, dat terugging tot de oprichting van het museum in 1820. In die meer dan honderd jaar had het een internationaal vermaarde collectie opgebouwd.

Het museum was toen een van de belangrijkste natuurhistorische musea van Europa. De collectie bestond uit miljoenen objecten, die vooral dienden voor wetenschappelijk onderzoek. Een greep uit

de kernonderdelen van de collectie: opgezette dieren (zoogdieren, vogels, reptielen en vissen uit binnen- en buitenland), skeletten en schedels van uiteenlopende diersoorten. Enorme insectencollecties, weekdieren (mollusken) zoals schelpen, slakken, inktvissen, mariene dieren zoals koralen, zee-egels en zeesterren – vaak uit koloniale gebieden als Nederlands-Indië – een paleontologische collectie met fossielen van planten en dieren en zelfs fragmenten van dinosauriërs enzovoort.

De museumcollecties waren rijkelijk voorzien van etiketten, reisverslagen, brieven en veldnotities, vaak van beroemde biologen zoals Coenraad Jacob Temminck en Hermann Schlegel.

Niet alleen die collectie was de moeite waard, ook de rijke geschiedenis die onder de eerste drie directeuren in vele geschriften lag vastgelegd was opzienbarend. Maar helaas waren die documenten sinds de oprichting in 1820 nauwelijks geordend. Chaos alom.

Tot Agatha ermee aan de slag ging. Tussen 1935 en 1937 bracht ze uren en dagen door in de ‘droge collectie van de afdeling vogels’. Ze werkte zich door eindeloze laden met zorgvuldig geprepareerde huiden, etiketten aan pootjes, en de geur van kamfer en oud papier. Dat ze net daar moest zitten, in die stoffige ruimte, bij de grote kasten waarin het archief was ondergebracht

Dat archief bestond uit zowel officiële correspondentie, briefwisseling tussen directieleden en curatoren of het ministerie, en wetenschappelijke correspondentie; tussen stafleden en binnen- en buitenlandse beroeps- en amateurzoölogen. Verder bevatte het dagboeken, portretten, manuscripten enzovoort.

Intens en aandachtig bestudeerde ze de oude documenten, en stukje bij beetje bracht ze orde in de wanorde. Ongestoord en met een

verbeten vastberadenheid rangschikte ze het materiaal zo overzichtelijk mogelijk, zodat het volledige archief bruikbaar werd voor wetenschappers en het museumteam. Niet alleen stelde ze een chronologisch overzicht op van de geschiedenis van het museum, ook documenteerde ze het wetenschappelijke personeel tot in de kleinste details.

Ze besteedde bovendien veel aandacht aan de objecten die verzamelaars hadden geschonken uit alle hoeken van de wereld – vooral die uit het toenmalige Nederlands-Indië (nu Indonesië): opgezette paradijsvogels uit Nieuw-Guinea, kleurrijke kevers en vlinders uit Java, zee-egels en koraalfragmenten uit de Banda-eilanden en schelpen afkomstig van de stranden van Celebes. Als sluitstuk maakte ze een indrukwekkende alfabetische index van correspondenten, met gegevens die teruggingen tot 1820.

Toen ze wat later besloot om te doctoreren gebruikte ze dit huzarenstukje meteen als haar proefschrift. Agatha was de allereerste die een duidelijk en toegankelijk overzicht gaf van de hele geschiedenis van het museum.

Agatha's promotor, prof. dr. Hilbrand Boschma, directeur van het museum en zoöloog en hoogleraar dierkunde aan de Rijksuniversiteit Leiden, was flink onder de indruk van haar werk en promoveerde haar in 1938 prompt tot 'Doctor in de Wis- en Natuurkunde'. Haar proefschrift werd uitgegeven in boekvorm en dit boek, *'s Rijks Museum van Natuurlijke Historie 1820-1915*, wordt nog steeds bijna dagelijks geraadpleegd door museumpersoneel, gastwetenschappers en studenten. Kortom door iedereen die iets wil opzoeken over het museum van vóór 1915.

De Rotterdamse Diergaarde

Hetzelfde jaar nam haar carrière een opmerkelijke wending. Op 21 november 1938 ontmoette ze dr. Koenraad Kuiper, directeur van de Diergaarde in Rotterdam. ‘Diergaarde’ is een ouderwetse benaming voor een dierentuin.

Van ‘menagerie’ naar dierentuin

Een dierentuin, dierenpark, diergaarde of zoo, is een verzameling levende, oorspronkelijk wilde dieren die in een vaak parkachtige omgeving in gevangenschap worden gehouden om het publiek de gelegenheid te geven ze te kunnen bekijken. Wereldwijd zijn er zo’n drieduizend dierentuinen, waarvan ongeveer tweehonderdvijftig in Europa. De oudste nog bestaande dierentuin is de Tiergarten Schönbrunn in Oostenrijk, opgericht in 1752. De tweede opende in 1794 in Parijs onder de naam Menagerie du Jardin des Plantes. Als derde, in 1828, was Londen aan de beurt.

Artis in Amsterdam opende in 1838 als zesde en is daarmee de oudste dierentuin van Nederland. ZOO Antwerpen, de oudste dierentuin van België, opende als tiende Europese zoo de deuren in 1843.

Ze begonnen allen als menagerie, een verzameling wilde en exotische dieren in gevangenschap, een soort rariteitenkabinet waar rijke mensen zich konden laten betoveren door de aanblik van exotische dieren.

Het begrip menagerie is ontstaan in het Frankrijk van de zeventiende eeuw, toen koning Lodewijk XIV er tijdens de bouw van het Kasteel van Versailles een liet inrichten in het park van het paleis. Een menagerie was meestal verbonden aan een aristocratisch of

koninklijk hof, ondergebracht in een tuin of een park van een paleis. De aristocraten wilden er hun macht en weelde mee tonen. Levende en actieve wilde dieren waren immers zeldzaam, duur in aankoop en onderhoud en moeilijk te verkrijgen.

De menagerie kan beschouwd worden als de voorloper van de moderne dierentuin, maar door het ontbreken van enig wetenschappelijk of educatief doel, kan die er niet mee vergeleken worden. In Versailles werden in 1664 voor het eerst dieren in de 'ménagerie' geïntroduceerd.

De latere dierentuinen zijn geëvolueerd naar hun huidige functie van conservator. Dierentuinen beheren, behouden, beschermen en kweken dieren die het in de natuur steeds moeilijker krijgen.

In 1854 hadden twee kerels in Rotterdam een tuin voor fazanten en watervogels ingericht. Omdat de tuin een waterkom bevatte, was die daar ideaal voor. Frans van der Valk en Georg van den Bergh stonden zo aan de wieg van wat later zou uitgroeien tot de populaire en bekende Rotterdamse Diergaarde Blijdorp.

De tuin die de heren gebruikten voor hun hobby lag vlakbij het station de Delftsche Poort in Rotterdam. Frans en Georg waren allebei spoorwegbeambten en in hun vrije tijd verzorgden ze graag dieren. Ze mochten het stukje grond gebruiken van de eigenaar, die ook hun werkgever was: de Hollandsche IJzeren Spoorweg Maatschappij.

Een kokmeeuw en enkele eenden waren de eerste bewoners. Een jaar later volgden fazanten, kippen, uilen en roofvogels. De grote trots van het 'Spoortuintje', zoals het lapje grond in de volksmond was gaan heten, was een visarend.

De heren staken veel tijd, liefde in zorg in hun Spoortuintje, en al

snel trok het de aandacht van heel wat Rotterdammers. Niet alleen treinreizigers vonden het een fijne plek, kinderen kwamen er graag de eendjes voeren.

In 1856 traden ook de nieuwe stationschef S.J. Roosdorp en zijn goede vriend J.M. Scheffer toe tot het initiatief. Met zijn vieren huurden ze een aangrenzende tuin waarop een flink tuinhuis stond. Door deze uitbreiding begonnen ze ook wat zoogdieren te houden: een hert, twee rendieren, een Java-aap, een stel vossen, een tijgerkat, een gestreepte hyena en een bruine beer. Daarnaast voegden ze nog pauwen, papegaaien en pelikanen toe aan de 'collectie'.

Het 'tuhuis' werd omgebouwd en -gedoopt tot de 'Sociëteit' en voor tien gulden per jaar konden gegoede burgers, onder voorwaarden, lid worden van de kleine diertuin. Zonder lidmaatschap kwam je er trouwens niet in! De tuin was een besloten club, enkel voor leden. (Eén gulden is ongeveer 45 eurocent waard. De daglonen lagen in die tijd rond vijf tot tien gulden per dag.) Het was een schot in de roos. Ongeveer vijfhonderd Rotterdammers werden lid.

Na andere steden in Europa achtte de stad Rotterdam de tijd rijp om een eigen diertuin te openen. Het stadsbestuur keek al een tijdje met argusogen naar Artis in Amsterdam en verlangde iets gelijkaardigs. De spoorwegdirectie stond een groter stuk grond af in bruikleen en de burgemeester en wethouders (schepenen in België) gaven op 4 augustus 1856 toestemming om op deze locatie aan de Kruiskade een echte diergaarde te bouwen.

Negen maanden later, op 1 mei 1857, was de bouw van de nieuwe diergaarde voltooid en werd het Spoortuintje ontmanteld. De officiële opening van de Rotterdamsche Diergaarde gebeurde in aanwezigheid van de gloednieuwe en allereerste directeur, Pierre Henri Martin, een man met een meer dan bijzondere levensloop.

Pierre Henri Martin (1793-1882) – dompteur – zoodirecteur

Pierre Henri Martin werd geboren in Marseille en zou heel Europa doorreizen met zijn menagerie en circus. Hij was niet alleen kunstrijder te paard, maar ook dompteur, of leeuwentemmer.

Pierre Henri volgde eerst een opleiding te paard in het Luigi Guillaume Circus in Firenze en begon in 1817 als kunstpaardrijder te werken voor Cirque Blondin. Met het circus tourde hij twee jaar door de Nederlanden en Duitsland. In 1819, op zesentwintigjarige leeftijd, startte hij zijn eigen groep kunstpaardrijders op. Hij beoefende de dressuurkunst niet op de toen gebruikelijke manier, met behulp van gloeiende staven en een zweep, maar met eindeloos geduld. Henri Martin kan men de eerste moderne dierenleraar noemen, een *horse whisperer* avant la lettre.

Zijn ontmoeting met Hermann van Aken in hetzelfde jaar, zou zijn leven veranderen.

De Rotterdamse familie Van Aken exploiteerde een aantal rondreizende menagerieën en was vooral beroemd voor hun roofof rendressuur. Hermann, samen met zijn broers Anton, Wilhelm en Cornelius, had de menagerie van zijn vader overgenomen en zag wel wat in het talent van Pierre Henri.

Op 24 december 1819 stapte Pierre Henri Martin voor het eerst in de kooi waarin tijger Atyr zat. Het dier zat in de collectie van de Van Aken kermismenagerie die toen verbleef in Neurenberg in Duitsland. Pierre Henri was totaal overdonderd door het prachtige grote roofdier en gooide impulsief zijn carrière over een andere boeg. Hij werd dompteur, leeuwentemmer, en was meteen de eerste circusartiest die met wilde dieren in een kooi optrad.

Een jaartje later trad Pierre Henri helemaal toe tot de familie toen hij in Leipzig op zijn dertigste trouwde met de drieëndertigjarige Cornelia van Aken, de oudere zus van de vier broers Van Aken.

Toen directeur Franconi van het circus Olympique de Paris hem in 1830 contracteerde voor het spektakelstuk *Les lions de Mysore*, begon het hoogtepunt van Pierre Henri Martins roem. Achter een traliwerk dat vooraan op het podium was geplaatst trad hij op met zijn tijger Atyr en zijn leeuwen Nero en Coburg, maar ook met boa constrictors, hyena's en luipaarden.

Het stuk werd maar liefst zevenhonderd keer opgevoerd in vier jaar. Pierre Henri maakte een ware triomftocht door West-Europa.

Vanaf eind 1834 reisde Pierre Henri weer met zijn eigen menagerie de kermissen af en showde hij regelmatig stunts uit zijn grote succes *De leeuwen van Mysore*.

In 1838 verkocht hij de rest van zijn menagerie aan zijn schoonbroer Cornelis van Aken. Door de samenvoeging van zijn menagerie met die van Pierre Henri, was Cornelis van Aken plots de bezitter van een van de grootste menagerieën van die tijd.

In 1848 overleed Cornelia en drie jaar later huwde Pierre-Henri een tweede keer, met de vijfendertigjarige Nederlandse kunstschilderes Francina Louise Schot. Hij was toen achtenvijftig.

Het echtpaar vestigde zich in het Nederlandse Kralingen, waar hij zijn tijd doorbracht met hengelen en rozen kweken, die zij graag schilderde.

Daarnaast gaf Pierre Henri geregeld advies aan dieren tuin Artis in Amsterdam aan wie hij ook hun eerste dieren had geleverd uit zijn persoonlijke menagerie.

Nadat ook Antwerpen zijn diergaarde kreeg in 1843, wilde Rotterdam niet achterblijven. Bij de oprichting van de Rotterdamsche Diergaarde in 1857 werd Pierre Henri Martin de eerste directeur. Een van de belangrijkste vereisten voor een dieren tuindirecteur in die tijd, was kennis van dieren, en dat hadden maar weinig mensen. Een dieren temmer had ongetwijfeld ervaring, dacht de directie. De keuze was unaniem.

De eerste directeur van ZOO Antwerpen, Jacques Kets, had ook veel kennis van dieren. Vooral dan hoe je ze best kon opzetten. Hij was taxidermist.

Dankzij zijn beroep had Pierre Henri inderdaad veel ervaring met dieren, maar eerder als artiest dan als dieren kundige. Nochtans wist hij heel goed hoe hij ze moest verzorgen.

Zo gaf hij een zeer waardevol advies aan Artis om roofdieren minimaal één dag per week te laten vasten. Tot op de dag van vandaag handhaven nog veel dieren tuinen, waaronder ZOO Antwerpen, dit principe. In de vrije natuur vangt een leeuw immers ook niet elke dag een prooi.

Ook op het vlak van dieren verblijven was Pierre Henri zijn tijd flink vooruit: hij stond erop dat die zo natuurlijk mogelijk werden gehouden.

Pierre Henri woonde graag in de statige directeurswoning op het terrein van de Diergaarde waar hij onvergetelijke feesten organiseerde met zijn drieëntwintig jaar jongere echtgenote.

Pierre Henri Martin stond tot zijn vierenzeventigste aan het hoofd van de Rotterdamse Diergaarde van 1857 tot 1867. Voor zijn goede inzet werd hij beloond met de titel 'honorair directeur'. Hij werd negenentachtig.

Francina verhuisde na het overlijden van haar echtgenoot eerst naar Den Haag en later naar Jumet en Schaarbeek in België. Daar overleed zij in april 1894 op achtenzestigjarige leeftijd.

De Rotterdamse dierentuin werd een enorm succes. Net als voor de 'Sociëteit' van Frans en Georg betaalden leden een jaarlijkse bijdrage die hen onbeperkte en exclusieve toegang tot het park verschafte. Maar geld was niet de enige voorwaarde om lid te worden: andere leden moesten je voordragen en goedkeuren.

Zo vreemd is dat niet. Onze eigen ZOO Antwerpen was lang ook enkel toegankelijk voor betalende leden die tot de gegoede burgerij behoorden.

Eind 1857 telde de Rotterdamse Diergaarde al 996 leden die een jaarlijkse bijdrage van vijftientig gulden betaalden.

De sociëteit van de Diergaarde was het middelpunt van het sociale leven. In de achttiende en negentiende eeuw waren sociëteiten besloten, exclusieve clubs voor mensen uit hogere of militaire kringen. Vaak benoemde men ook het gebouw waar de vereniging bij elkaar kwam als zodanig. Het woord stamt af van het Latijnse '*societas*', dat 'gemeenschap' of 'gezelschap' betekent. Het woord 'sociëteit' slaat dus op een groep mensen die iets gemeenschappelijks hebben. Terwijl de Nederlandse variant een elitaire bijklank heeft, wordt het Engelse '*society*' veel breder gebruikt.

Het imposante gebouw, drie keer zo groot als de sociëteit in Artis, had wat weg van een sprookjeskasteel met zuilen, torentjes, galerijen en zalen. Op de benedenverdieping bespraken heren er hun zaken met elkaar terwijl ze dure sigaren rookten. Hun echtgenotes dronken thee in de damessalon.

Er was een feestzaal voor duizend personen, met prachtige kroonluchters, en een grote eetzaal waar chique diners werden gegeven. Verder was er een leeszaal, en een overdekt terras, met plaats voor wel driehonderd personen waar het in de zomer genieten was van een concert, van een glaasje, van zien en gezien worden.

Op de bovenste verdieping van het gebouw bevonden zich twee musea. Eentje met bijzondere artefacten, vaak souvenirs die leden van hun verre reizen hadden meegebracht, en een tweede met opgezette dieren. Tot slot waren er prachtige plantenserres die tot over de landsgrenzen bekend waren.

In 1886 werd de bekendste serre gebouwd met daarin de waterplant *Victoria regia* of *Victoria amazonica* waarvan de bloei zelfs aangekondigd werd in de krant.

De *Victoria amazonica* is de grootste soort in de waterleliefamilie. De groene bladeren kunnen een diameter tot drie meter bereiken. Ze hebben een vier tot tien centimeter hoge rand en drijven aan zeven tot acht meter lange stengels. De grootste bladeren hebben een draagvermogen tot veertig kilogram. In latere jaren zijn duizenden Nederlandse baby's gefotografeerd terwijl ze schattig lagen te wezen op een van de bladeren, een traditie die nog steeds in voege is en elke zomer in juni en juli plaatsvindt.

In augustus genoot de hogere burgerij meestal van een vakantie op hun buitenverblijf in binnen- of buitenland. Na een tijd werd de

dierentuin die maand op vrijdag, zaterdag en zondag ook openge-
steld voor niet-leden.

De niet-leden die in Rotterdam woonden, mochten alleen binnen
als ze in het bezit waren van een bewijs van toegang dat door
een lid was ondertekend. Een dagbezoek kostte hen vijftig cent.
Handwerklieden mochten binnen voor een kwartje, en een keer per
jaar kregen weeskinderen en leerlingen van kostscholen gratis toe-
gang tot de dierentuin. Al deze niet-leden moesten naar binnen door
een aparte ingang. Segregatie op zijn Nederlands.

Bezoekers

Dat er in de eerste dierentuinen anders werd omgegaan met die-
ren, blijkt uit verschillende reglementen. In 1862 werd bepaald dat
jongeren onder de zestien niet meer met stokken de tuin in moch-
ten. Ze durfden die te gebruiken om de leeuwen aan te porren.
Maar omdat ook deftige heren met wandelstokken zich daar aan
durfden te bezondigen, moesten ze die na een tijd afgeven aan
de vestiaire. Er werd de heren bovendien nadrukkelijk gevraagd om
geen sigaren te geven aan de apen!

Rondritten op olifanten, wandelingen met als kinderen verklede
apen: het kon allemaal. Hoe exotischer, hoe liever. Sinds de jaren
1980-1990 wordt er naar gestreefd om dieren zoveel mogelijk 'dier'
te laten zijn. De olifantenritjes of het aankleden van en wandelen
met dieren wordt niet meer gedaan. Het enige nauwe contact dat
een dier nog kan hebben met een mens, is met een verzorger tij-
dens een training of wanneer die een verstoten jong moet voeren.

Ook bezoekers hebben al een tijd geen direct contact meer met wilde
dieren. Dat inzicht kwam behoorlijk laat, want zelfs ik heb als kind

nog pinda's gevoerd aan de olifanten in de Antwerpse Zoo. Er stond een kauwgomballenapparaat waar je in ruil voor een paar Belgische frank pinda's kon draaien. De pinda's hield je op je vlakke hand voor de slurf van een olifant, en die graaide ze met behulp van het kleine lipje aan zijn slurf in één vlotte zuigbeweging weg. Heerlijk!

Diergaarde Rotterdam bleef maar groeien en uitbreiden. Er kwam een groot apenhuis, een roofdierengebouw, een reptielenhuis, ... Maar in 1924 raakte de Diergaarde in financiële problemen. Ze was al even niet meer de voornaamste bron van vermaak voor het volk. Er waren bioscopen gekomen, een schouwburg, een dancing waar sterren als Louis Armstrong en Josephine Baker optraden, ... Het variété bleek een grotere publiekstrekker dan de exotische dieren. Omdat de stad drukker werd, trok de gegoede burgerij eruit weg, richting Wassenaar, en de dierentuin verloor bezoekers, inkomsten en de status van 'place to be'.

Diergaarde schoot in actie om de kas te spijzen. Het lidmaatschap werd goedkoper, er werden tentoonstellingen en kermissen georganiseerd en er werd geïnvesteerd in verlichting zodat de tuin ook 's avonds te bezoeken was. Niet-leden kregen steeds vaker de gelegenheid om de dierentuin te komen bezoeken, tegen betaling uiteraard. Maar ondanks al deze maatregelen bleef de dierentuin verlies lijden. Ook de beurscrash van New York in 1929 liet zich voelen. Rotterdam was in grote mate afhankelijk van internationale handel en scheepvaart, en die kregen allebei een flinke knauw. Ondernemers en havenbaronnen zagen hun inkomsten dalen en zegden hun lidmaatschap op. De directeur vroeg de raad van bestuur om te investeren en te moderniseren om het tij te doen keren. Tevergeefs.

Maar toen kwam de redding, uit een totaal onverwachte hoek. De gemeente Rotterdam had haar oog laten vallen op het stuk grond

waarop de dierentuin lag. Door het steeds toenemende verkeer in de stad, wilde de gemeente een nieuwe weg aanleggen. Die zou los door de Diergaarde lopen. Niet ideaal. Tussen de Vereniging Rotterdamsche Diergaarde en de gemeente Rotterdam werd een deal gesloten. Diergaarde zou naar een nieuwe locatie verhuizen in de polder Blijdorp. Daarvan zou de Diergaarde voor twee derde ervan eigenaar worden en voor een derde pacht betalen van één gulden. De oude tuin werd in ruil grotendeels gratis overgedragen aan de gemeente en de resterende grond werd door de gemeente aangekocht.

Stichting Volkskracht bood financiële hulp en stelde daarvoor slechts een voorwaarde. De Diergaarde zou voortaan voor iedereen toegankelijk zijn en niet meer uitsluitend voor leden. Om hieraan te voldoen werd op 26 oktober 1938 de Vereniging Rotterdamsche Diergaarde opgeheven en de Stichting Rotterdamse Diergaarde opgericht.

In hetzelfde jaar trad Agatha in dienst als assistente van de toenmalige directeur dr. Koenraad Kuiper. Haar geduld, durf en doortastendheid zouden nog goed van pas komen.

Vanaf 1939 werd volop gebouwd op de nieuwe locatie in Blijdorp en voorbereidingen getroffen voor de grote verhuis.

De Tweede Wereldoorlog

Maar de dierentuin kwam opnieuw in de problemen. Met de Duitse aanval in 1940 begon op 10 mei voor Nederland, België en Luxemburg, de Tweede Wereldoorlog. De Diergaarde, middenin het centrum van Rotterdam, werd niet gespaard. Op de tweede oorlogsdag beschoot een vliegtuig het glazen roofdierenverblijf. Wonder

boven wonder vielen er geen slachtoffers, ook niet onder de dieren. Maar een dag later richtten achttien brisantbommen met een zeer krachtige springlading, enorme schade aan. Overal liepen verminkte en ontsnapte dieren rond en lagen er kadavers.

Tijdens het grote bombardement op 14 mei 1940, werd de dierentuin opnieuw zwaar getroffen en vielen er wel veel dodelijke slachtoffers onder de dieren. Sommige dieren konden ontsnappen. Er werd een zebra gespot in een winkelstraat en twee zeeleeuwen waren door een bominslag de lucht in gekatapulteerd en in de grachten terechtgekomen. Een olifant en een aantal apen konden gered worden uit hun brandende verblijven. Een paar verzorgers brachten apen op hun fiets naar het café van Karel Van Duijn, waar ze werden opgesloten in de toiletten. Chimpansee Josephine duwden ze de heren-wc binnen, orang-oetan Agam werd verstopt in een telefooncel, drie kleine chimpansees werden in de dames-wc gepropt en enkele kapucijnaapjes werden, samen met een kist waarin een jonge tijger zat, in de bierkelder gezet. Het café werd door de verzorgers dichtgetimmerd. Toen Karel de volgende dag ging kijken of de inslag schade aan zijn café had toegebracht, zag hij tot zijn grote verbazing dat de deur was dichtgespijkerd. Met een knijptang trok hij de spijkers eruit en stapte naar binnen. Toen hij zag wie er allemaal in zijn café zat, schrok hij zich een hoedje, of zoals wij in Antwerpen zouden zeggen: *‘Hij verschoot zijn eigen ne floeren aap.’*

In de Diergaarde was het plafond van het roofdierengebouw naar beneden gekomen. De dieren leefden nog maar werden op bevel van een legercommandant ter dood veroordeeld. Het risico op ontsnappen was te groot. Directeur Koenraad Kuiper en de verzorgers verzetten zich niet. Gelukkig hoefden ze de kogels niet zelf af te schieten, wel moesten ze het executiepeloton uitleggen waar ze de dieren het best konden raken. De geweelopen werden meedogenloos door de tralies gestoken en een voor een werden

de majestueuze dieren doodgeschoten. Enkele beren, negen tijgers, vier panthers, zeven leeuwen en drie jaguars lieten het leven. Wie weet stond Agatha ergens als stille getuige verdoken opgesteld. Ze hield zoveel van de grote katachtigen. Bij het horen van de geweer-schoten kneep ze ongetwijfeld haar ogen dicht, terwijl er een traan over haar wang rolde.

De overlevende dieren in Diergaarde werden zo goed als mogelijk overgebracht naar de nieuwe locatie in Blijdorp, zo'n vier kilometer naar het westen. Op 7 juni 1940 namen ze hun intrek in hun nieuwe verblijven, die versneld in gebruik werden genomen. Olifant Rimba, die uit de vlammen gered was door zijn verzorgers, wandelde zelf naar zijn nieuwe thuis, vastgebonden aan een auto.

Waarom werd de Diergaarde zo zwaar onder vuur genomen? Dierentuinen werden in die tijd nog vaak centraal in een stad gebouwd. Aan het begin van de Tweede Wereldoorlog lag de Rotterdamse Diergaarde langs de spoorweg, op de plek waar zich nu het Centraal Station bevindt. Ook de zoo van Antwerpen ligt vlak naast het Centraal Station. Dierenparken aan sich waren geen militair doelwit, maar de nabijgelegen sporen en stations natuurlijk wel.

De opening van de nieuwe dierentuin in volle oorlog gebeurde in twee fasen. Het noordelijke deel werd op 7 juli 1940 geopend en vijf maanden later was het gehele complex volledig toegankelijk voor het grote publiek. De nieuwe dierentuin ging voortaan verder onder de naam 'Diergaarde Blijdorp'. Ondanks voedselschaarste wisten de verzorgers de dierentuin goed door de oorlog te loodsen. Door een succesvol kweekprogramma was het aantal dieren bij de bevrijding zelfs groter dan voor de oorlog. Met dat overschot kon de Rotterdamse dierentuin na de oorlog de andere zwaar getroffen dierentuinen in Europa aan nieuwe bewoners helpen.